

ARHAISME SEMANTICE CE APARTIN CÂMPULUI LEXICO-SEMANTIC « DRUM » CONSERVATE ÎN STRUCTURA FRAZEOLOGISEMELOR

*SEMANTIC ARCHAISM THAT BELONG TO THE LEXICO-SEMANTIC
FIELD „ROAD” PRESERVED IN THE STRUCTURE
OF PHRASEOLOGICAL UNITS*

Lilia TRINCA,

doctor în filologie, conferențiar universitar,
Universitatea de Stat Alecu Russo din Bălți

Phraseological units represent archaic vestiges that conserve old „culture layers”, „forgotten” as time passed, due to the prodigious semantic mobility of the lexical units that make them up. The linguists’ duty is „to dig up” these meanings, highlighting the richness and depth of the Romanian language. The present article investigates archaic meanings that express the notion of „road”, preserved in the structure of phraseological units. Words that refer to this notion belong to a lexico-semantic field with specific features, since the used terms bring exhaustive information concerning the society that „practises a certain system of roads”, as well as concerning the society anchorage in history and developing relations with other communities.

Tezaurul frazeologic al limbii române, constituit din expresii șlefuite îndelung prin circulație, reprezintă un veritabil îndreptar al existenței românului în lume, o inepuizabilă comoară a gândirii, observației și experienței sale, reflectînd specificul lui față de alte popoare. Și sub aspect ontologic, frazeologismele au o situație oarecum aparte: majoritatea cuvintelor intrate în corpul frazeologismelor alcătuiesc fondul principal al limbii, averea, sursa și originalitatea ei statornică.

După cum se știe însă, limba nu este Êrgon (produs), ci Energia (activitate). Ea este în continuă mișcare, evoluție, proces care, firește, se derulează foarte încet. Direcția de manifestare a acestei „prefaceri” fiind mereu aceeași: dinspre societate – sorginte a schimbării – către vocabular - receptacul al schimbării. Veacuri de-a rândul, popoarele își uită fazele anterioare din viață, recurgînd la alte straturi de cultură, ce vin cu noutatea lor și le acoperă pe cele vechi. Între ele

însă nu apar pînze impermeabile, ca să le izoleze pentru veșnicie, ci, dimpotrivă, toate se supun unei osmoze care împinge din ceea ce a fost spre ceva nou și viceversa.

Aceste structuri constituie o dovadă peremptorie că orice element glotic face parte nu numai dintr-o structură proprie unei anumite epoci de dezvoltare a limbii, ci și dintr-o structură construită în timp, reprezentînd *proiecții ale diacroniei în sincronie*. Lucrul dat e motivat prin aceea că locuțiunile și expresiile au, de obicei, o existență îndelungată în limbă, de aceea „vechi” e o trăsură intrinsecă a lor¹. Dat fiind fap-

¹ Ridicarea unei „solidarizări lexicale pasagere” (St. Dumistrăcel 1997: 5) la rang de expresie frazeologică este determinată de o anumită perioadă de timp (mai mare sau mai mică), în care ea să fie acceptată ca atare de majoritatea vorbitorilor de limbă. Cele menționate însă nu înseamnă, în nici un caz, că în limbă nu există frazeologisme de proveniență recentă, unele con-

tul că sînt formații „vechi” – adesea cu o vechime de secole – multe din ele evocînd imagini ale unor timpuri de mult apuse, e cît se poate de firesc sau chiar o legitate inevitabile că multe expresii și locuțiuni „conservă” în structura lor „relicve” glotice.

În demersul de față ne-am propus pentru investigație sensuri arhaice ce exprimă noțiunea de „drum” conservate în structura frazeologismelor. Cuvintele care se circumscriu acestei noțiuni se constituie într-un câmp lexico-semantic cu trăsături specifice, întrucît termenii folosiți aduc informații exhaustive vizavi de societatea care „practică un anumit sistem de drumuri”, precum și vizavi de ancorarea acesteia în istorie și dezvoltarea relațiilor cu alte comunități.

Obligat să „țină drumul” în căutare de hrană și adăpost, omul a fost legat de drum încă din cele mai străvechi timpuri. În aceste peregrinări, el venea în contact cu alți semeni ori cu animale sălbatice, cu care, nu de puține ori, dădea lupte „pe viață și pe moarte”. Dat fiind faptul că o multitudine de evenimente din viața omului au o strînsă legătură cu deplasările, *drumul* s-a încărcat cu un bogat simbolism. El este locul întîlnirilor neprevăzute, după cum este asociat cunoașterii, inițierii, devenirii, transformării, destinului. Un drum înainte comportă o conotație pozitivă, de evoluție, afirmație și creație. Un drum înapoi semnifică involuție, renunțare, eșec, de unde și credința că, dacă te întorci din drum, nu-ți va merge bine (Evseev 1994: 55). La fel e simbolică și Calea

ținînd chiar cuvinte neologice în structura lor (*a avea igrasie la cap, a face fiasco, a face apropouri, a-și da adeziunea la ceva* etc.), care, de asemenea, pot fi considerate „vechi”, întrucît timpul le-a acordat girul pentru a funcționa ca un „discurs repetat”, și nu „liber”.

regală sau drumul împărătesc (Via Regia), în opoziție cu drumurile ocolitoare. Ea va mai fi interpretată și ca un drum ce duce spre Dumnezeu. Textul biblic identifică calea cu Isus, care zice: *Eu sunt calea, adevărul și viața. Nimeni nu vine la Tatăl Meu decît prin Mine* (Ioan, 14, 6).

Indiferent de faptul dacă s-au ocupat sau nu de cercetarea termenilor pentru noțiunea de „drum”, cert rămîne însă că „spațiul mioritic”, descoperit și descris de L. Blaga pornind de la ondulațiile reliefului transilvănean, se regăsește și în limbă prin cîteva vocabule (*cale, drum, cărare, pod, vale* etc.), care au cunoscut o ascensiune aproape neverosimilă în ierarhia lexicului românesc. Aceasta se datorează, după cum menționează V. Iancu, „centralității pe care munții și pădurile au dobîndit-o, în acel mileniu de „vacuum politic” în viața poporului român” (Iancu 1996: 113). Primul care a intuit acest „spațiu mioritic” (fără a-l numi astfel) a fost S. Pușcariu (a se vedea (Pușcariu 1976: 155). În continuare, ne propunem să supunem analizei cîteva frazeologisme ce conțin în structura lor astfel de cuvinte – cheie pentru ceea ce se numește „spațiul mioritic în expresie lingvistică”. În aceste expresii fixe, unitățile lexicale respective s-au cristalizat cu un sens foarte vechi, arhaizat astăzi, deși metafora, care stă la baza expresiei, e, la prima vedere, foarte limpede. Bunăoară, frazeologismul *a da drumul* cuiva (la ceva) e compatibil cu următoarea semnificație „a-i reda libertatea cuiva; a lăsa din mîină, a elibera”. Dacă încercăm să raportăm sensul integral al structurii la sensurile elementelor sale componente, concluzia la care ajungem e că metafora ce stă la baza ei e una de suprafață și subiectul discuției astfel ar fi epuizat. Si-

tuția însă se prezintă puțin altfel, dacă întreprindem o incursiune în istoricul apariției acestei expresii, raportînd-o la trecutul poporului nostru.

După o excursie în munții Bucegi, S. Pușcariu ne descrie cum a rătăcit drumul prin niște păduri bătrîne, din care nu mai știa cum să iasă. Abia într-un târziu, după lătratul de cîine, a dat peste o turmă de oi, iar zisa ciobanului „*Vino după mine, c-am să-ți dau plaiul!*” l-a fericit dublu: și ca turist (căci găsisese mijlocul de a scăpa din desișul pădurii), și ca lingvist (căci i se limpezise dintr-o dată originea expresiei *a da drumul* sau *plaiul* (cum numesc bănățenii *drumul*). În această expresie, cuvîntul *drumul* are sensul de „drum (plai) prin munții și pădurile seculare, în care trăiau strămoșii noștri și pe care ei singuri îl știau”. După cum ne povestesc cronicarii, în asemenea codri erau atrași dușmanii, pentru ca asupra lor să fie prăvăliți copacii „întinați”. Străinul, intrat în desișul acestor codri, devenea prizonier și „drumul”, pe care i-l „dădea” românul, devenea egal cu libertatea. Deci sensul cu care s-a cristalizat cuvîntul *drum* în această expresie e mult mai restrîns decît sensul pe care îl înregistrează astăzi dicționarele explicative. Sensul său vechi nu mai este familiar vorbitorilor de azi ai limbii române (decît poate celor de la munte). Aceasta, de fapt, și este funcția limbii: vorbind firesc, nici nu conștientizăm că tot ceea ce e vorbire înseamnă „vidare de specific în vederea urmăririi funcției”. Și nici n-am putea face altfel, căci cuvintele „ar fi prea grele”, dacă și-ar conserva toate semnificațiile pe care le-au acumulat pe parcurs de secole².

² Dacă de fiecare dată cînd spunem *mulțumesc* ne-am gîndi că urăm cuiva să trăiască mulți ani (*multi ani ire*), deseori am ezita în folosirea lui la tot pasul.

În aceeași ordine de idei, ne oprim atenția și asupra cuvîntului *cale* (< lat. *callis*) care, în viziunea lui I. Popescu-Sireteanu, stă la baza noțiunii de „drum” în limba română (Popescu-Sireteanu 1995: 35). *Cale*, ce desemna, din cele mai vechi timpuri, „o fișie (mai largă sau mai îngustă) de loc bătătorit (pietruit sau pavat) pe care se face comunicația de la un loc la altul”, era cel mai potrivit cuvînt pentru a denumi locurile prin care puteau trece păstorii cu turmele lor. Preferința pentru acest termen a fost determinată de viața la adăpostul pădurii sau în munți. Aparținînd fondului lexical vechi al limbii române, substantivul *cale* are și el o bogată istorie, atestată frecvent din cele mai vechi texte cu sensul arhaic păstrat din perioada de formare a limbii române de „potecă prin munți și păduri” și face parte din numeroase expresii și locuțiuni³. Examinarea utilizării actuale a acestui cuvînt (cărui nu-i putem contesta apartenența la vocabularul activ al limbii cotidiene standard: care nu e nici „învechit”, nici „regional” sau „tehnic”, nici nu aparține unui limbaj „special”) duce la constatarea că el e folosit, mai ales, în calitate de component al structurilor fixate: *a face cale întoarsă; a lua (a apuca) calea (în picioare); a-și face calea; ce mai calea-valea; a ieși în calea cuiva; din cale afară; pe calea cea bună; a-i sta cuiva în cale; a face o cale; a nu ști ce-i cale pe vale; a face cum e cu cale; a lua cale multă* ș.a.⁴. Bineînțeles, sensul cu care

³ Doar, în vremurile de demult, „calea noastră cea mai familiară era poteca din munți și păduri, locuri în care ne adunam forțele materiale și morale pentru a-i izgoni pe cotropitori” (Iancu 1977: 40).

⁴ Probabil, din aceeași epocă în care strămoșii noștri au fost siliți temporar de vitregia soartei să-și ducă traiul în păduri,

apelativul *cale* s-a cristalizat în structura unei serii întregi de expresii frazeologice nu este astăzi învechit, absolut necunoscut vorbitorilor de limbă română și, de aceea, nu-l putem considera un sens totalmente arhaizat.

Un alt cuvânt ce ne îndrumă spre aceeași idee a „spațiului mioritic” blagian, adică spre acel specific românesc izvorât dintr-o lungă „absență din istorie” este și *punte* (< lat. *pons* „pod”), care s-a păstrat în limbile romanice de vest cu înțelesul său original „pod”. Numai la noi el înseamnă „punte”, adică „pod îngust (format adesea dint-o scîndură sau dintr-o bîrnă) așezat peste un șanț, peste o rîpă, care poate fi trecut numai cu piciorul”. Motivul mutației semantice a acestui cuvânt în română este faptul că în munții în care trăiau strămoșii noștri nu curgeau ape mari, peste care se durau poduri, ci mai mult pîraie sălbătice, ce puteau fi trecute pe cîte un copac răsturnat de pe un țârm pe altul. În expresia *a se face luntre și punte*, *punte* nu exprimă neapărat doar sensul său actual „pod îngust”, ci, în egală măsură, transcede și sensul său original (pur și simplu) de „pod”.

O soartă asemănătoare cu latinescul *pons* (care a trecut de la sensul de „pod” la cel de „punte”) a avut-o și un alt cuvânt moștenit din latină, aparținînd unui cîmp semantic adiacent, *cărăre* (< lat. *carraria*) „drum îngust pe care se poate umbla numai

în codri seculari, este și frazeologismul *a i se cura* cuiva *calea*, cu sensul de „a se cuveni; a avea voie; a-i fi permis : Nu știu, dragă nepoate, dacă mi se cură calea să mă duc la ospăț la Deva, că-s bătrînă și acolo îi ospăț de domni” (Folclor). Regional, se atestă și expresia *a lua* cuiva *calea din picioare*, adică „a-l scuti de a mai face un drum” (V. Frățilă 1978: 28).

cu piciorul”. Sensul original al acestei vocabule era altul. Derivat de la *carrus* (> rom. *car*), *carraria* nu putea însemna altceva în latină decît „drum de care, drum pe care umblă carele”. Cauza „alunecării” de sens e transparentă: în zonele muntoase, pe care le-au populat românii în cei o mie de ani, drumurile de care s-au folosit s-au îngustat mereu pînă au devenit... cărări⁵. Însă sensul mai vechi al lui *cărăre* n-a dispărut fără urmă. Pînă astăzi se păstrează în limba română frazeologisme în care acest cuvânt și-a dezvoltat sensuri figurate de la sensul său primitiv „drum de car”, adică „un drum mai larg decît o simplă cărare”: *pe toate cărările*; *a umbla pe două cărări*; *a-i tăia* cuiva *cărărea*; *a-i scurta* cuiva *cărările* ș.a.

Din aceeași sferă semantică a noțiunii de „drum” face parte și cuvîntul *pod* (< sl. *podŭ* „platformă”), care, de asemenea, a rămas cristalizat în componența frazeologismului *a bate podurile* „a umbla de colo pînă colo pe străzile orașului; a hoinări” cu unul din sensurile sale arhaizate – „stradă podită cu scînduri groase de stejar, inițial chiar cu bușteni; caldarîm”. Așa se prezintă lucrurile pentru capitala Țării Românești (sec. al XVIII-lea – al XIX-lea)⁶. În strînsă relație cu ter-

⁵ Al. Ciorănescu explică altfel motivul schimbării sensului cuvîntului *cărăre*, care în celelalte limbi romanice păstrează sensul primitiv de „drum de care”: „mai probabil, latinescul *carraria* s-a contaminat cu *scalaria* (> *escalier*), cf. lat. *scala* „ieșire povîrnită” (de unde sard. *iskela* „cărăre”, alb. *skalë*, scr., bg. *skala* „stîncă ascuțită”) (Candrea 2002: 151).

⁶ Al. Ciorănescu explică altfel motivul schimbării sensului cuvîntului *cărăre*, care în celelalte limbi romanice păstrează sensul primitiv de „drum de care”: „mai probabil, latinescul *carraria* s-a contami-

menul analizat mai sus este și noțiunea de *calic*. Conform dicționarelor, cuvântul posedă câteva sensuri învechite. Inițial, așa a fost numit un infirm (cf. rut. *kalika* „invalid” (Ciorănescu 2001: 139). Mai târziu, dat fiind faptul că mulțimea de paralitici și invalizi lua parte la pelerinaje, termenul a început să însemne „pelerin” (cf. sl. *kalaka* „pelerin”). Cu timpul, în structura semantică a lexemului, intervine o nouă mutație de sens și anume cea de cerșetor, sau „cel care trăiește din mila altora”, întrucât majoritatea infirmilor își asigurau traiul din cerșit. De aici s-a ajuns și la definirea psihologiei specifice acestei categorii sociale și la accețiunea figurată de „parazit, lichea”. Asemenea sensuri vetuste actualizează cuvântul *calic* într-o serie de frazeologisme⁷: *calic ca șoarecele bisericii (din biserică)* „foarte sărac”; *parcă se bat calicii la gura lui* „a mânca repede, de parcă ți-ar fi frică să nu ți se ia vorba din gură”; *a mânca cât un turc din cei calici* „a mânca cu lăcomie, a nu se sătura de mânca”; *locul calicilor* „teren, la marginea orașelor, atribuit calicilor”; *calic și fudul (Faguri de miere. Proverbe și zicători 1968: 49).*

În concluzie, constatăm că și aceste expresii, pe care le-am supus analizei, nu par, la prima vedere, a conține elemente arhaice, deoarece metafora care stă la baza lor e transparentă.

nat cu *scalaria* (> *escalier*), cf. lat. *scala* „ieșire povîrnită” (de unde sard. *iskela* „cărare”, alb. *skalë*, scr., bg. *skala* „stîncă ascuțită”) (Candrea 2001: 151).

⁷ Acest sens lexical arhaic, *calic* îl actualizează și într-o serie de proverbe: *calic și fudul; calicul, pînă nu cere, nu mîncîncă cu plăcere; calicului să-i dai toată săptămîna, dacă nu-i dai simbăta, te înjură* etc.

Cuvintele-cheie ale acestor expresii, exprimînd noțiunea de „drum”, conservă în cadrul frazeologismului un sens vechi, necunoscut, de obicei, vorbitorilor de astăzi. Întreaga cale de investigație, parcursă spre relevarea obîrșiei expresiei, ne face să ne minunăm de toată densitatea ei semantică. Limba română, reprezentînd „un monument al spiritualității arhaice comparabil cu Marea Piramidă” (Călușîță-Alecu 2001: 105), a evoluat continuu, mai ales în ce privește cîmpul semantic al unităților lexicale, fără a distruge o seamă de vestigii arhaice pe care le-a păstrat în ea. Orice cuvânt, după cum menționa C. Noica, este „o uitare, în care s-au îngropat înțelesuri de care nu mai știi”. Or „cuvintele ar fi prea grele, prea greu manevrabile, dacă le-am păstra tot înțelesul” (Noica 1987: 122). Această doză de „uitare” a noastră constituie și o vină față de asemenea cuvinte. De aceea am intenționat să pătrundem în această „uitare” românească și s-o transformăm în „amintire”, cercetînd unitățile lexicale, ce s-au cristalizat în componența frazeologismelor cu unul din sensurile sale originare, arhaizat la momentul actual, pe care ele nu-l mai actualizează în limba română contemporană în contextele unde apar ca unități independente⁸.

⁸ Așadar, structura internă a cuvîntului polisemantic, fiind o reflectare a evoluției societății, este adesea foarte complexă. Conținutul unor unități lexicale posedă atât sensuri active, cît și sensuri pasive, re producînd, în mic, divizarea vocabularului în activ și pasiv [I. Coteanu: 1985, 164], care nu mai sînt familiare generațiilor mai noi. Sensurile pasive sînt sensurile care, actualmente, au frecvența zero, adică sînt înregistrate în scris, dar nu mai sînt actualizate în diverse contexte, unde unitățile lexicale respective apar ca entități independente.

O trăsătură caracteristică a frazeologismului e faptul că el, ca și limba în întregime - care realizează, „în recunoscuta ei continuitate și stabilitate, o imperceptibilă, dar neîntreruptă și ineluctabilă schimbare” (Guțu-Romalo 1972: 19) - se află într-o perpetuă evoluție. Dinamica acestei evoluții, analizând elementele componente ale acestor îmbinări fixe, poate fi sesizată nu numai în diacronie, ci și în sincronie. Edificatoare, în acest sens, sînt expresiile și locuțiunile, ce conțin în structura lor fenomene

ne învechite, care „au supraviețuit” și persistă azi în uz numai în calitate de elemente constitutive ale structurilor fixe.

Sintetizînd cele menționate, credem că o serie de frazeologisme constituie vestigii arhaice ce conservă „straturi de cultură” vechi, „uite” chiar cu trecerea timpului, datorită prodigioasei mobilități semantice a unităților lexicale. Datoria lingviștilor este de „a dezgropa” aceste sensuri, valorificînd bogăția și profunzimea limbii române.

Referințe bibliografice

1. Candrea, I. A. *Dicționar de proverbe și zicători* (ediția a II-a, închipuită de Ion Aurel Candrea și realizată de Ion Bratu), Târgoviște, Bibliotheca, 2002.
2. Călușită - Alecu, M. *Limba românilor*, București, Editura Miracol, 1994.
3. Ciorănescu, Al. *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, Editura Saeculum I. O.2001.
4. Coteanu, I., Forăscu, N., Bidu-Vrănceanu, A., *Limba română contemporană, Vocabularul*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1985.
5. Dumistrăcel, St. *Expresii românești, Biografii – motivații*, Iași, Institutul European, 1997.
6. Evseev, I. *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Timișoara, Editura Amarcord, 1994.
7. *Faguri de miere. Proverbe și zicători*. Alcătuire și prefațare de A. Hropotinschii, Chișinău, Editura Lumina, 1968.
8. Frățilă, V. *Lexicologie și toponimie românească*, Timișoara, Editura Facla, 1978.
9. Guțu-Romalo, V. *Corectitudine și greșeală (Limba română de azi)*, București, Editura Științifică, 1972.
10. Iancu, V. *Limba cotidian și rostire literară*, Oradea, Editura Facla, 1977.
11. Iancu, V. *Limbă și rostire românească, ieri și azi*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996.
12. Noica, C., *Cuvînt împreună despre rostirea românească*, București, Editura Eminescu, 1987.
13. Popescu-Sireteanu, I., *Cuvinte românești fundamentale*, Iași, Editura Bucovina, 1995.
14. Pușcariu, S., *Limba română*, vol. I, *Privire generală*, București, Editura Minerva, 1976.